

Kvinneres trygde- og pensjonsrettigheter

Gjennomgang av folketrygdens regler om dagpenger, sykepenger og alderspensjon og de forskjeller som her oppstår mellom menn og kvinners ytelser. Hvordan påvirkes disse ytelsene av kontantstøtten? Pensjonsrettigheters stilling ved skifte av formue mellom ektefeller.

Kandidatnr: 307

Veileder: Tone Sverdrup

Leveringsfrist: 25.04.2003

V-03

Til sammen 13045 ord

14.05.2003

Innholdsfortegnelse

1 INNLEDNING	3
1.1 TEMA OG PROBLEMSTILLING.....	3
1.2 AVGRENSNING.....	5
2 DAGPENGER UNDER ARBEIDSLØSHET	6
2.1 DAGPENGENES BAKGRUNN	6
2.1 FORMÅL.....	6
2.2 OPPHOLD I NORGE.....	7
2.3 TAP AV ARBEIDSINNTEKT OG ARBEIDSTID	7
2.4 KRAV TIL MINSTEINNTEKT	9
2.5 REELLE ARBEIDSSØKERE.....	11
2.6 DAGPENGEGRUNNLAG	12
3 SYKEPENGER.....	14
3.1 SYKEPENGENES BAKGRUNN	14
3.2 FORMÅL.....	14
3.3 OPPTJENINGSTID.....	15
3.4 TAP AV PENSJONSGIVENDE INNTEKT OG MINSTEINNTEKT	16
3.5 ARBEIDSUFØRHET	17
4 ALDERSPENSJON.....	19
4.1 ALDERSPENSJONENS FORMÅL	19
4.2 GRUNNPENSJON.....	19
4.3 SÆRTILLEGG.....	20
4.4 MINSTEPENSJON	21
4.5 POENGÅR	21
4.6 SLUTTPOENGTALL	22
4.7 TILLEGGSPENSJON	23
4.8 GODSKRIVING AV PENSJONSPOENG FOR OMSORGSARBEID	24
5 EKTESKAPSLOVEN § 61 B.....	27
5.1 DELING AV FELLESEIE MELLOM EKTEFELLER	27
5.2 RETTIGHETER	28
5.3 KOMPENSASJON.....	29
6 OPPSUMMERING	32
KILDEHENVISNINGER	34

1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Folketrygden er i prinsippet kjønnsnøytral, men likevel gir den systematiske oppbygningen av loven til dels store forskjeller mellom kjønnene. Kvinner kommer generelt sett dårligere ut i forhold til folketrygden enn menn gjør, fordi de har en helt annen tilknytning til arbeidslivet enn menn.

Folketrygden stiller ofte opp et krav om minimumstilknytning til arbeidslivet, og for å få full uttelling i forhold til noen av de viktigste ytelsene kreves det tilnærmet kontinuerlig arbeid i full stilling, fra endt utdanning til pensjonsalder, dette er en realitet stort sett forbeholdt menn. Kvinner har oftere deltidsarbeid enn menn, ofte kombinert med lave lønninger og lengre avbrudd fra arbeidslivet, dersom de da ikke er hjemmeværende på heltid. Dette medfører at de i mange tilfeller ikke er i stand til å oppfylle kravene om tilknytning til arbeidslivet for å få rett til de enkelte ytelsene, eller de får for dårlig uttelling av det arbeidet de faktisk utfører. Folketrygden bygger i stor grad på at man må følge normalt livsløp for menn for å få full uttelling, kvinners normale livsløp er ikke i like stor grad egnet til å oppfylle de krav som stilles, og får dermed ofte ikke dekket de behov trykkesystemet er ment å dekke.

Kvinnerens normale livsløp med deltidsarbeid, avbrudd fra arbeidslivet og lave lønninger, til og med dårligere betalt for å utføre samme jobb, medfører at de kommer dårlig ut i forhold til en rekke ytelser etter folketrygden. Dette gjelder ikke minst alderspensjon, hvor størrelsen er knyttet opp til antall år med arbeidsinntekt av en viss grad. Med til dels lave lønninger, deltidsarbeid og flere år uten arbeidsinntekt, skal det lite til før man ikke når opp til de krav som stilles for å få en ordentlig tilleggspensjon. Mange kvinner ender faktisk opp som minstepensjonister. Også i forhold til dagpenger ved arbeidsløshet og sykepenger kan kvinners normale livsløp gi store utslag, også her er rett til ytelsene knyttet opp til tilknytning til arbeidslivet. Det er også her i forbindelse med avbrudd fra arbeidslivet at de største problemene oppstår, men også deltidsarbeid og lave lønninger kan gi store utslag i forhold til disse ytelsene.

På den ene siden har vi altså et trykkesystem som favoriserer, og nærmest forutsetter, at man skal stå i full stilling tilnærmet kontinuerlig i løpet av yrkesaktiv alder. På den andre siden setter myndighetene familien og de tilhørende verdier svært høyt. Gjennom innføringen av Lov om kontantstøtte til småbarnsforeldre (kontantstøtteleven) av 26. juni 1998 nr. 41, la man opp til at de som ønsket det skulle få muligheten til selv å være hjemme med barna og ta den daglige omsorgen de første årene.

Kontantstøtten gis til den som har den daglige omsorgen for barn mellom 1 og 3 år og som ikke har plass i barnehage med statlig driftstilskudd, se § 2 jfr § 3. Kontantstøtten ble innført for å gi tilnærmet like mye til alle småbarnsforeldre uavhengig av hvilken omsorgsløsning de velger. Det kunne virke urettferdig at de som hadde plass i barnehage med statlig driftstilskudd indirekte fikk ganske store tilskudd til barnepass, mens de som valgte andre løsninger ikke fikk noe, enten de valgte selv å være hjemme eller benytte seg av for eksempel dagmamma. Se for øvrig **Sverdrup 1984**.

Målsetningen med kontantstøtten går frem av St.prp.nr. 53 (1997-1998) Innføring av kontantstøtte til småbarnsforeldre, her sies det under punkt 2.1, blant annet at familien er den grunnleggende sosiale enhet i samfunnet, og den rammen familien danner er særlig viktig i forhold til barna, og derfor må vi ha ordninger som i større grad gjør det mulig for foreldre å være hjemme mens barna er små. Videre sies det at det er en betydelig gruppe foreldre som ønsker mer tid til å være hjemme med barna, også utover den perioden som fødselspermisjonen omfatter, men at inntektstapet ved at en av foreldrene er hjemme istedenfor ute i arbeid medfører for stram familieøkonomi. Det er etter dette tydelig at myndighetene ønsker å satse på familien og legge til rette, også økonomisk, for at flere skal kunne være hjemme med barna mens de er små. Problemet er imidlertid at tiltak som kontantstøtten bare hjelper der og da, på lengre sikt kan det å benytte seg av muligheten til å være hjemme med kontantstøtte vise seg ha store konsekvenser for den enkeltes økonomi, dette gjelder i høyeste grad retten til dagpenger ved arbeidsløshet og sykepenger. Kravene for å få rett til dagpenger ved arbeidsløshet og sykepenger er i stor grad knyttet opp mot tilknytning til arbeidslivet. Ved å benytte seg av den muligheten til å være hjemme med barna som kontantstøtten gir, medfører i mange tilfeller at man ikke er i stand til å oppfylle disse kravene. Dette gjelder for det første kravene om tapt arbeidstid og arbeidsinntekt, kontantstøtten regnes ikke med ved vurderingen av tapt arbeidsinntekt og arbeidstid etter Lov om folketrygd (ftrl.) av 28. feb.1997 nr. 19 § 4-3, og den regnes heller ikke med ved vurderingen etter ftrl. §§ 4-4 og 8-3 vedrørende minsteinntekt. Kontantstøtten regnes ikke som arbeidsinntekt og gir dermed ikke rett til de ytelsene som skal kompensere bortfall av denne. Det er i stor utstrekning kvinner som benytter seg av kontantstøtten for å kunne være hjemme med barna mens de er små, fordi kontantstøtten ikke gir rett til ytelser fra folketrygden, kan kontantstøtten medvirke til å forverre mange kvinners forhold til folketrygden, da den legger til rette for, og faktisk oppfordrer til, perioder uten tilknytning til arbeidslivet.

Opptjening av tilleggspensjon i folketrygden er en form for tvungen sparing, og ektefeller sparer som regel til felles beste. Ved samlivsbrudd kan imidlertid pensjonsrettigheter holdes utenfor skiftet etter Lov om ekteskap (el.) av 4. juli 1991 nr 47 § 61 b. Den sparing som har skjedd via folketrygdens, og andre former for pensjonssparing kommer da bare den ene til dels ved skiftet. Ektefellenes løsning hva angår deltakelse i arbeidslivet kontra det å være hjemme med omsorg for barn og hjem kan dermed få store konsekvenser for deres økonomiske stilling på et senere tidspunkt i livet. Det kan imidlertid gis kompensasjon dersom det at slike rettigheter holdes utenfor skiftet fører til at den andre ektefelle blir urimelig dårlig stilt. Denne regelen er derimot så vidt meg bekjent ikke benyttet i praksis, det er i alle fall ikke publiserte avgjørelser hvor dette har vært et tema. Det har blitt gitt kompensasjon for

rettigheter som er opptjent ved aktiv omplassering av felleseiendler, men det hjelper ikke de som etter et langt liv med arbeid i hjemmet ender opp med minstepensjon mens den andre ektefelle sitter med en høy tilleggspensjon fra folketrygden. I disse tilfellene er det bare kompensasjonsregelen i el. § 61 b som kan gi den andre ektefellen del i den sparingen som har skjedd under ekteskapet.

1.2 Avgrensning

I det følgende vil jeg ta for meg de ytelsene etter folketrygden hvor forskjellene i menn og kvinners livsmønster gir størst utslag, nemlig dagpenger ved arbeidsløshet, sykepenger og alderspensjon. Jeg vil se på de vilkårene som kvinner med en typisk tilknytning til arbeidslivet har vanskeligst for å oppfylle, og illustrere dette med eksempler der det faller seg naturlig. Jeg vil også se på konsekvensene av å velge å være hjemme med barna under kontantstøtteperioden der det kan gi vesentlige utslag. Videre vil jeg også se på pensjonsrettighetenes stilling under skifte ved samlivsbrudd. Under gjennomgangen av trygderettighetene vil jeg forutsette at de generelle vilkårene for medlemskap i trygden er oppfylt, se ftrl. kapittel 2, og for alderspensjon vil jeg forutsette at vilkåret om full, 40 års, trygdetid er oppfylt.

2 Dagpenger under arbeidsløshet

2.1 Dagpengenes bakgrunn

Bestemmelsene om dagpenger under arbeidsløshet står i ftrl. kapittel 4. Dagpengene er både sosial- og arbeidsmarkedspolitisk begrunnet, den sosialpolitiske delen går ut på kompensere for tapt lønn for arbeidere som for tiden er arbeidsledige, og dermed ikke er i stand til å sørge for midler til livsopphold på egen hånd. I arbeidsmarkedspolitikken brukes dagpengene som en oppfordring til arbeidsledige til å komme seg tilbake i arbeid, da dagpengene bare gir delvis dekning av tapt arbeidsinntekt.

Det stilles en rekke vilkår for rett til dagpenger, disse går kort ut på om det finnes en etablert tilknytning til arbeidslivet. Det stilles krav til at man må ha vært ansatt, ha hatt en viss lønn og til at man skal være ufrivillig arbeidsløs. For en god del hjemmeværende vil det være nødvendig å gå ut i arbeid etter en periode hjemme med små barn, familiens økonomi krever at også den hjemmeværende etter hvert bringer hjem arbeidsinntekt, selv om den ikke er like stor som den andres vil en inntekt til hjelpe mye på familiens samlede økonomi. For de som etter en slik periode som hjemmeværende søker seg ut i arbeid, er den lønnen de forventer å få ved å gå ut i arbeid kanskje medregnet i familieøkonomien i ikke alt for fjern fremtid. selv om det ikke er et reelt tap i nåværende inntekt, vil det for mange oppleves som tap av inntekt dersom det ikke er mulig å skaffe arbeid i en slik situasjon. Der loven stiller som krav at det skal være et reelt tap i arbeidsinntekt, altså en kronemessig nedgang i arbeidsinntekt, vil det overordnede problem for kvinner/familier i slike situasjoner bli tap av forventet inntekt. Det er kalkulert med at begge skal jobbe, om ikke begge skal arbeide heltid vil likevel den ekstraintekten som de forventer skal komme ved at begge går ut i arbeid, bety svært mye for en del familier.

2.1 Formål

Ftrl. § 4-1

<Formålet med dagpenger under arbeidsløshet er å gi delvis dekning for bortfall av arbeidsinntekt ved arbeidsløshet>

Det gis delvis dekning for tapt arbeidsinntekt ved arbeidsløshet, det er dermed ikke snakk om fullstendig kompensasjon for tapt arbeidsinntekt.. Det fremgår videre av bestemmelsen at det er bare arbeidsinntekt som dekkes, se også ftrl. §§ 4-3 og 4-4, altså faller kapitalinntekter og inntekter som stammer fra selvstendig næringsvirksomhet utenfor dagpengeordningen. Det er dermed bare arbeidere og frilansere som kan kreve dagpenger

2.2 Opphold i Norge

Ftrl. § 4-2

<For å ha rett til dagpenger må medlemmet oppholde seg i Norge.

Departementet kan gi forskrifter om unntak fra kravet om opphold i Norge.>

Det er altså et vilkår om at man oppholder seg i Norge for å kunne motta dagpenger. Kravet om opphold i Norge har sin bakgrunn i at myndighetene skal kunne kontrollere at vedkommende fortsatt fyller kravene for å fortsatt krav på dagpenger. I tillegg er det et vilkår for å motta dagpenger at man aktivt søker nytt arbeid, bruker all tid og krefter på å skaffe seg midler til livets opphold ved eget arbeid, se også ftrl. § 4-5. Det er imidlertid adgang til å kombinere dagpenger med opphold i land knyttet til EU eller EØS, for en periode på inntil tre måneder, dette følger av EU-forordning 1408/71. For å kunne motta dagpenger ved slikt opphold i EU/EØS –land, må oppholdet skyldes at man er der for å søke arbeid. Bakgrunnen for forordningen er EU's krav om fri flyt av arbeidskraft. I Forskrift om dagpenger under arbeidsløshet (16. september 1998 nr. 890) § 1-1 er det også gitt regler om dagpenger kombinert med opphold på Svalbard.

2.3 Tap av arbeidsinntekt og arbeidstid

Ftrl. § 4-3

<For å få rett til dagpenger må medlemmet ha tapt arbeidsinntekt som arbeidstaker på grunn av arbeidsløshet. Som arbeidstaker i dette kapittel regnes også den som har inntekt utenfor tjenesteforhold når dette ikke er ledd i selvstendig næringsvirksomhet. Medlemmet anses ikke å ha tapt inntekt dersom vedkommende for det aktuelle tidsrom har krav på lønn. Departementet kan gi forskrifter med nærmere bestemmelser. Forskriftene kan inneholde avvik fra bestemmelsene i dette ledd, tredje punktum.

For at medlemmet skal få rett til dagpenger, må vanlig arbeidstid være redusert med minst 40 prosent. Som vanlig arbeidstid regnes den arbeidstiden vedkommende hadde før ledigheten eller før arbeidstiden ble redusert. Vanlig arbeidstid kan likevel ikke overstige lovbestemt arbeidstid for yrket eller næringen. For medlem som bare søker deltidsarbeid (se § 4-5 andre ledd), kan vanlig arbeidstid ikke overstige ønsket arbeidstid>

For å få rett til dagpenger kreves det at vedkommende har tapt arbeidsinntekt på grunn av arbeidsløshet, bestemmelsen er en presisering av formålsparagrafen og det kreves da både tap av arbeidsinntekt og av arbeidstid. Bakgrunnen for at det kreves tap av arbeidstid i tillegg til tap av arbeidsinntekt er for det første at uten tap av arbeidstid, skyldes heller ikke tapet av arbeidsinntekt arbeidsløshet. Dagpengene er som sagt ment å skulle dekke inntektstap for de som ikke er i arbeid, og derfor ikke kan sørge for midler til livets opphold på egenhånd. Videre antas det også at det er enklere å fastsette vanlig arbeidstid enn vanlig arbeidslønn. Inntektstap som ikke skyldes arbeidsløshet dekkes ikke gjennom dagpengeordningen, kapitalinntekter og pensjonsinntekter forsvinner ikke selv om man blir arbeidsløs, og kan dermed ikke gi rett på dagpenger. Det samme gjelder også for løpende ytelser etter folketrygdloven, som dagpenger og sykepenger. Heller ikke fødselspenger eller kontantstøtte regnes med til arbeidsinntekten etter denne bestemmelsen. Uregistrert arbeidsinntekt, svart arbeid gir selvsagt ikke rett til dagpenger, selv om de kan faller bort dersom det ikke er mer svart arbeid å få. For å få rett til dagpenger kreves det minst 40 prosent reduksjon av vanlig arbeidstid. Utgangspunktet for vurderingen av tapt arbeidstid, er vedkommendes vanlige arbeidstid, denne settes i utgangspunktet til den arbeidstiden vedkommende hadde før arbeidsløsheten. I noen tilfeller avviker den vanlige arbeidstiden etter loven fra den arbeidstiden vedkommende hadde før arbeidsløsheten. Vanlig arbeidstid kan ikke overstige lovbestemt arbeidstid for yrket eller næringen, og for en som kun søker deltidsarbeid, se ftrl. § 4-5 andre ledd, kan ikke vanlig arbeidstid overstige den ønskede arbeidstid. Dette gjelder uansett arbeidstid vedkommende måtte ha før arbeidsledigheten. Nærmere regler om fastsettelse av vanlig arbeidstid er gitt i rundskriv nr. 9, pkt. C.2 i Arbeidsdirektoratets rundskrivsamling (dagpengeboka).

Det ytes ikke dagpenger til en som for den aktuelle periode har krav på lønn, han oppfyller da ikke vilkåret om tapt arbeidsinntekt, selv om han har tapt eller redusert arbeidstid. Dette gjelder også i de tilfeller der det er snakk om sluttvederlag eller andre kompensasjonsordninger ved rasjonalisering av bedrifter og lignende. Slike kompensasjoner må imidlertid minst tilsvare lønnskrav som ville oppstått dersom vedkommende isteden hadde stått i stillingen ut oppsigelsestiden. Ved vurderingen av om slike ordninger skal regnes som lønn eller ikke, blir det lagt stor vekt på hva ytelsen kalles ved innberetning til likningskontoret.

La oss tenke oss en hjemmeværende hustru med små barn, etter noen år hjemme begynner barna å vokse seg til og går etter hvert i skolen. Familiens økonomi har vært god nok så lenge barna var små, men større barn medfører ofte større utgifter til diverse aktiviteter. Fordi barna nå ikke er like avhengige av at mor er hjemme, og at det økonomisk sett er ønskelig, og for en del nødvendig, søker hun seg tilbake i jobb. Hun møtes imidlertid av et stramt arbeidsmarked, og det er ikke arbeid å få. Hun har ikke vært i jobb de siste årene, så selv om hun er ufrivillig arbeidsløs, kan hun ikke vise til verken tapt arbeidsinntekt eller tapt arbeidstid, det er vil ofte være i forbindelse med at kontantstøtteperioden er over at hun søker seg ut i arbeid, da kontantstøtten for mange er en viktig forutsetning for å være hjemme. Etter denne bestemmelsen har hun altså ikke rett til dagpenger. I og med at kontantstøtten ikke gir rett til dagpenger, altså at den ikke regnes med til den inntekten som

danner grunnlaget for vurderingen etter denne bestemmelsen, kan det få store konsekvenser å faktisk benytte seg av den muligheten som kontantstøtten gir til å være hjemme med barna denne perioden.

2.4 Krav til minsteinntekt

Ftrl. § 4-4

<For å få rett til dagpenger må medlemmet

- a) i det siste avsluttede kalenderåret før det søkes om stønad ha hatt utbetalt en arbeidsinntekt som minst svarer til 1,25 ganger grunnbeløpet på søknadstidspunktet, eller
- b) i løpet av de siste tre avsluttede kalenderårene før det søkes om stønad ha hatt utbetalt en arbeidsinntekt som minst svarer til 3 ganger grunnbeløpet på søknadstidspunktet.

Inntekt fra deltagelse i arbeidsmarkedstiltak regnes ikke med ved vurderingen av om kravet til minsteinntekt er oppfylt. Departementet gir forskrifter om hva som regnes som arbeidsmarkedstiltak i denne sammenheng.

Inntekt utbetalt i de tre forutgående kalenderår før første søknadstidspunkt som har vært lagt til grunn i en full stønadsperiode, kan ikke legges til grunn for en ny periode.

I de tilfelle Stortinget vedtar en endring i grunnbeløpet med tilbakevirkende kraft, skal endringen i kravet til minsteinntekt først gjelde fra og med den andre påfølgende mandag etter at Stortinget har gjort vedtak.>

Her stilles det videre krav til vedkommendes inntekt, for å få rett til dagpenger må man siste avsluttede kalenderår ha hatt en arbeidsinntekt som tilsvarende minst 1,25 G. For personer med varierende tilknytning til arbeidslivet, og varierende årsinntekt, kan det være vanskelig å oppnå kravet til minsteinntekt. Det er derfor gitt en alternativ inntektsgrense, hvor det også ytes dagpenger til arbeidsløse som i løpet av de tre siste avsluttede kalenderår har hatt en arbeidsinntekt på minst 3 G. Likevel faller enkelte grupper utenfor ordningen med dagpenger. ungdom som mangler enhver tilknytning til arbeidslivet, studenter som bare har sporadisk eller svært liten tilknytning til arbeidslivet og husmødre som har vært hjemmeværende over lengre tid, eller ikke har tilknytning til arbeidslivet i det hele tatt. Ved vurderingen av om kravet til minsteinntekt er oppfylt, tas det bare hensyn til vanlig arbeidsinntekt, mens det ved utmålingen av dagpengenes størrelse også tas hensyn til andre ytelser til livsopphold. Det er også bare arbeidsinntekt til og med siste avsluttede kalenderår som kan gi grunnlag for dagpenger, inntekt opptjent i søknadsåret tas ikke ned i betraktning når det skal vurderes om vilkåret om minsteinntekt er oppfylt. Dette medfører at det lett kan oppstå situasjoner hvor en kan ende opp uten å oppfylle kravet til minsteinntekt, selv om man har vært i arbeid over en lengre periode.

Også dette kravet vil en som søker seg ut i arbeidslivet etter en periode som hjemmeværende ha vanskelig for å oppfylle. Har hun ikke hatt arbeid siste årene har hun heller ikke arbeidsinntekt å vise

til fra disse årene. Viktigere i denne sammenhengen er likevel problemet som oppstår dersom hun i utgangspunktet får arbeid, og arbeider kanskje en lengre periode for så å bli ufrivillig arbeidsløs. Selv om hun da oppfylder kravene til tapt arbeidsinntekt og arbeidstid, er det ingen selvfølge at hun oppfylder kravet om minsteinntekt. For det første er det bare lønn fra siste kalenderår som gir grunnlag for beregning av minsteinntekt. Hun gikk kanskje ut i jobb sent siste kalenderår, slik at hun ikke rakk å tjene så mye som 1,25 G, eller hun ble ansatt og mistet jobben innenfor samme kalenderår. I begge tilfellene kan det bli snakk om til dels store inntektstap som ikke dekkes gjennom dagpengeordningen. I de tilfellene hvor hun ikke får arbeid i utgangspunktet er det snakk om en forventet arbeidsinntekt som går tapt, mens det her kan bli snakk om et reelt inntektstap. Dersom dette er tilfellet, kan dert tenkes at familien har innrettet seg etter den nye økonomiske situasjonen slik at dette inntektstapet fører til store økonomiske problemer.

La oss si at en kvinne som har vært hjemme med barnet de 3 første årene, altså så lenge som fødselspengene og kontantstøtten løper, se ftrl. § 14-8 og kontantstøtteloven § 2 jfr § 8. Det blir riktignok ikke sammenhengende ytelser i 3 år, da fødselspengene løper i 39 eller 49 uker, henholdsvis full og redusert dagsats, og kontantstøtten ikke tar til å løpe før måneden etter at barnet har fylt 1 år, men i praksis vil ikke det ha noe å si for valget mellom det å gå ut i arbeid eller å bli hjemme. Hun går ut i jobb fra og med september måned og har en månedslønn på kr. 15000,- som tilsvarer 37,5 timers arbeidsuke til kr. 100,- per time. Dette medfører at hun i løpet av første året i arbeid tjener ca. kr. 60000,-. For å få rett til dagpenger må man ha tjent minst 1,25 G siste avsluttede kalenderår, dette tilsvarer per i dag kr. 67712,50. Dersom hun blir ufrivillig arbeidsløs en eller annen gang i løpet av påfølgende år, har hun uansett ikke krav på dagpenger, da arbeidsinntekt opptjent det året det søkes, ikke tas med i vurderingen om kravet til minsteinntekt er oppfylt.

Det kan også tenkes situasjoner hvor hun har vært i arbeid over flere år enn i forrige eksempel, også uten at dette har sammenheng med perioder med små barn, men likevel ikke oppfylder kravet til minsteinntekt. Det er her snakk om det som for mange kvinner er realistisk arbeidsmengde og inntekt ved siden av det arbeidet hjem og familie medfører, enten fordi hun ikke har krefter til, eller ønske om større arbeidsmengde eller fordi det ikke er annet arbeid å få. Har hun deltidsarbeid med lav stillingsgrad og i tillegg lav lønn, er det ikke sikkert at hun kommer opp i 1,25 G i løpet av et år, det er ikke engang nødvendigvis slik at hun kommer opp i 3 G i løpet av tre år. Likevel vil nok en inntekt på i underkant av 1 G i tillegg til mannens komme godt med for en del familier med stram økonomi i en etableringsfase. Men kommer hun ikke opp i tilstrekkelig arbeidsinntekt til å oppfylle kravene i ftrl. § 4-4, får hun ikke dagpenger selv om hun blir ufrivillig arbeidsløs og taper både arbeidsinntekt og arbeidstid. Hvis vi tenker oss en gjennomsnittlig lønn i et typisk kvinneyrke på ca. kr. 210000,-, tilsvarer omtrent heltidsstilling med full ansiennitet etter Handel og Kontors tariffavtale, medfører dette at hun må ha minimum 1/3 stilling for å nå opp til kravet til minsteinntekt. Det er en god del kvinner som har stillingsrader og lønninger lavere enn dette, og som dermed ikke har rett til dagpenger under arbeidsløshet selv om de øvrige vilkårene er oppfylt.

2.5 Reelle arbeidssøkere

Ftrl. § 4-5

<For å ha rett til dagpenger må medlemmet være reell arbeidssøker. Som reell arbeidssøker regnes den som er arbeidsfør, og er villig til

- a) å ta ethvert arbeid som er lønnet etter tariff eller sedvane,
- b) å ta arbeid hvor som helst i Norge,
- c) å ta arbeid uavhengig av om det er på heltid eller deltid,
- d) å skaffe seg inntekt ved selvstendig næringsvirksomhet,
- e) å delta på arbeidsmarkedstiltak.

Dersom alder eller tungtveiende sosiale hensyn knyttet til helse, omsorgsansvar for små barn eller pleietrengende i nær familie tilsier det, kan medlemmet regnes som reell arbeidssøker selv om vedkommende søker deltidsarbeid eller bare søker arbeid innenfor et begrenset geografisk område.

I særlige tilfelle kan det kreves at medlemmet er villig til å ta arbeid som er lavere lønnet enn dagpengene.>

Dagpenger ytes bare til de som er villige til å ta arbeid for på den måten å sørge for egen inntekt.

Finnes det egnet arbeid skal dette foretrekkes fremfor dagpenger, nekter vedkommende å ta passende arbeid medfører det at retten til dagpenger går tapt. Dette gjelder alt arbeid som er lønnet etter tariff eller sedvane, uansett hvor i Norge og uavhengig av om det er heltid eller deltid. Uansett om det er fast stilling, vikariat, tidsbegrenset stilling eller annet arbeid av kort varighet. Det er også uten betydning om det arbeidet som tilbys er innenfor eller utenfor vedkommendes eget yrke. I den utstrekning det lar seg gjøre, er man også pliktig til å sørge for egen inntekt ved selvstendig næringsvirksomhet. Deltagelse på arbeidsmarkedstiltak kan også stilles som et vilkår. Man må altså være villig til å gjøre nær sagt hva som helst for å skaffe seg egen inntekt. Unnviker man å følge de krav som stilles kan det medføre at man nektes dagpenger. Det stilles altså i prinsippet krav om full geografisk og yrkesmessig mobilitet. Det kan i enkelte tilfeller til og med stilles krav om at man tar arbeid som er lavere lønnet enn dagpengene. Det skal da ses på hvor lenge vedkommende har vært uten arbeid, og mulighetene til å skaffe egnet arbeid som er bedre betalt. Det lavere lønnete arbeidet må fremstå som nær eneste mulighet for at vedkommende skal kunne livnære seg av egen arbeidsinntekt. Enhver mulighet for at vedkommende får bedre inntektsevne skal vurderes som en mulighet. Kan man sørge for tilstrekkelig inntekt til livets opphold ved hjelp av egen arbeidskraft er dette å foretrekke fremfor dagpenger. I noen tilfeller kan det lempes på kravene om å ta arbeid hvor som helst i landet, og uansett arbeidstid. Dette kan begrunnes utfra alder eller tungtveiende sosiale hensyn i forbindelse med helse eller omsorgsarbeid for små barn eller andre nærstående pleietrengende. Omsorgsansvar for små barn regnes ikke i utgangspunktet alene som tilstrekkelig til å lempe disse kravene. På den andre siden legges listen noe lavere i perioder med spesielt høy arbeidsledighet, og dermed minimale sjanser for å finne egnet arbeid.

2.6 Dagpengegrunnlag

Ftrl. § 4-11

<Dagpengegrunnlaget er den inntekten dagpengene regnes ut etter.

Dagpengegrunnlaget fastsettes ut fra medlemmets utbetalte arbeidsinntekt i det siste avsluttede kalenderåret før han eller hun søker om stønad, eller får fastsatt nytt dagpengegrunnlag etter bestemmelsene i § 4-16, første ledd, annet og tredje punktum. Dersom det gir et høyere grunnlag, fastsettes dagpengegrunnlaget i stedet ut fra gjennomsnittlig arbeidsinntekt i de tre siste avsluttede kalenderårene. Dagpenger etter dette kapittel, sykepenger etter kapittel 8, og fødselspenger og adopsjonspenger etter kapittel 14 tas også med i dagpengegrunnlaget når rett til stønad er opptjent som arbeidstaker.

Inntekten justeres i forhold til endringene i grunnbeløpet i tiden fram til han eller hun søker om dagpenger. Dagpengegrunnlaget avrundes deretter til nærmeste 1.000 kroner.

Inntekt over seks ganger folketrygdens grunnbeløp regnes ikke med i dagpengegrunnlaget. Maksimumsbeløpet avrundes til nærmeste 1.000 kroner.>

Også i forhold til utmålingen av dagpengenes størrelse vil inntektens størrelse ha stor betydning. For mange kvinner vil dette bety svært lave utbetalinger da de ofte har deltidsarbeid og lave lønninger, selv om det her er meningen å gjenspeile den inntekt vedkommende ville hatt ved å stå i arbeid. Ved beregningen av dagpengegrunnlaget tas det også hensyn til ytelser som skal komme isteden for arbeidsinntekt, dagpenger, sykepenger, fødselspenger og adopsjonspenger., i motsetning til kravet til minsteinntekt som bare omfatter arbeidsinntekt. Dersom disse ytelsene ikke ble tatt med ville dagpengegrunnlaget blitt alt for lavt. I forhold til kvinner som har vært hjemmeværende over en lengre periode, gjerne i forbindelse med små barn, og som deretter søker seg ut i arbeid igjen, vil dagpengegrunnlaget fort bli svært lavt. Situasjonen her er imidlertid litt bedre enn i forhold til kravet til minsteinntekt, da det her også tas hensyn til blant annet fødselspenger. Likevel vil dagpengene ofte bli svært lave i forhold til den inntekt som kan forventes ved at kvinnen går ut i arbeid.

La oss tenke oss en kvinne som har vært hjemme med barnet de to første årene, for deretter å gå ut i arbeid igjen. For enkelhets skyld går jeg ut fra at disse to årene tilsvarer to kalenderår, slik at de tre siste avsluttede kalenderårene tilsvarer ett år i arbeid (år 1), ett år med fødselspenger (år 2) og ett år med kontantstøtte (år 3). Dersom vi videre tenker oss at hun i år 1 hadde en arbeidsinntekt på kr. 210.000,-, etter dette vil hennes situasjon ved ufrivillig arbeidsløshet bli som følger. Hun oppfyller kravet til minsteinntekt takket være inntekten i år 1, $210.000 / 3 = 70.000$, slik at hun i utgangspunktet har rett til dagpenger. Dagpengegrunnlaget vil etter dette bli på kr. 140.000,-, lønn fra år 1 pluss fødselspenger fra år 2 delt på 3, $420.000 / 3 = 140000$. Som dette eksemplet viser, kan det å faktisk benytte seg av den muligheten kontantstøtten gir til å være hjemme med barna, vise seg å gi store utslag på retten til dagpenger og dagpengenes størrelse. I dette tilfellet var det i tillegg bare snakk om

ett år med kontantstøtte. Dersom man i tillegg velger å være hjemme begge årene kontantstøtten ytes, mister man retten til dagpenger helt, da fødselspenger ikke tas med ved vurderingen av om kravet til minsteinntekt er oppfylt.

Det er flere ting som kan gjøres for å bedre kvinners rett til dagpenger under arbeidsløshet. For det første kan det innføres en lignende regel som den som gjelder for menn som har avtjent verneplikt, se ftrl. § 4-19. I denne sammenheng sies det at det å føde barn ikke er en plikt som påligger kvinner på samme måte som verneplikten er en plikt for menn. Dette er nok i utgangspunktet riktig, men samfunnet er like fullt avhengig av at det fortsatt fødes barn. Dersom det fødes for få barn vil det velferdssamfunnet vi kjenner i dag sannsynligvis opphøre å eksistere. Forgubbingen av samfunnet, altså at gjennomsnittsalderen øker, er allerede godt i gang, og eldrebølgen har allerede satt sine spor på trygdens utgifter. Det blir større og større trygdeutbetalinger samtidig som inntektene fra den stadig mindre arbeidsdyktige delen av befolkningen minker. Sett på denne måten burde kanskje det å føde barn bli mer likestilt menns plikt til å avtjene verneplikt.

En annen mulighet er å innrømme kvinner dagpenger i forbindelse med at de akkurat er ferdige med en periode hjemme med små barn, for eksempel etter at kontantstøtteperioden er over. Dette kan også gjøres på en lignende måte som dagpenger etter avtjent verneplikt etter ftrl. § 4-19, eventuelt gi rett til dagpenger på grunnlag av den arbeidstilknytning kvinnen hadde før fødselen dersom hun da var i inntektsgivende arbeid. Vilkårene må imidlertid være at de oppfyller de øvrige vilkårene om reell arbeidssøker og at de tar passende arbeid som tilbys. Et problem i denne sammenheng er at det er mange som kanskje ønsker å være hjemme lengre enn denne perioden, og de vil da ramle utenfor ordningen. Det er for eksempel tilfelle i familier der det er flere barn med liten aldersforskjell, selv om det minste barnet er fylt 3 år slik at kontantstøtten stoppes, er det ikke dermed sagt at kvinnen har mulighet, tid eller ork til å gå ut i arbeid. Den arbeidsmengden som følger med å ha tre til fire smårollinger i huset er så stor at de færreste har tid eller krefter til å ha inntektsgivende arbeid ved siden av.

3 Sykepenger

3.1 Sykepengenes bakgrunn

Sykepenger reguleres etter reglene i folketrygdlovens kapittel 8. Sykepengeordningen er en offentlig sikring av arbeidstakeres behov for kompensasjon for tapt lønn ved midlertidig arbeidsuførhet. I motsetning til dagpengene, dekker sykepengene hele den tapte arbeidsinntekt, men begrenset oppad til 6 G, per i dag kr. 325020,-. Det er ikke noe poeng i å legge sten til byrden ved å gi vedkommende flere bekymringer enn nødvendig. Blir vedkommende frisk, er han straks tilbake i arbeid, og trenger vel knapt ytterligere oppfordringer enn egen helse. Det stilles heller ingen krav til sykdommen eller skadens årsak, selvforskyldt sykdom/skade dekkes like fullt som uforskyldte. For dagpenger er kravet at det skal være ufrivillig arbeidsløshet. Et unntak kan imidlertid tenkes, dersom vedkommende bevisst har unnlatt å følge legens ordre for på den måten å forverre egen helsetilstand eller forlenge sykeperioden, kan det medføre tap av sykepenger. Også retten til sykepenger er avhengig av tilknytning til arbeidslivet.

3.2 Formål

Ftrl. § 8-1

<Formålet med sykepenger er å gi kompensasjon for bortfall av arbeidsinntekt for yrkesaktive medlemmer som er arbeidsuføre på grunn av sykdom eller skade.>

Det er her snakk om en ren formålsparagraf, den har ingen selvstendig betydning ved siden av de øvrige bestemmelsene i kapittel 8. Den gir derimot en grov skisse av vilkårene for rett til sykepenger som kommer senere i kapitlet. Det stilles krav om tilknytning til arbeidslivet, bortfall av arbeidsinntekt og yrkesaktiv, se nærmere ftrl. §§ 8-2 og 8-3. Det stilles krav om arbeidsuførhet, og til slutt krav om at arbeidsuførheten skyldes sykdom eller skade, se nærmere ftrl. §§ 8-4 og 8-7.

3.3 Opptjeningstid

Ftrl. § 8-2

<For å få rett til sykepenger må medlemmet ha vært i arbeid i minst to uker umiddelbart før han eller hun ble arbeidsufør (opptjeningstid). Fravær i et arbeidsforhold uten gyldig grunn regnes ikke med i opptjeningstiden.

Likestilt med forutgående arbeid er tidsrom da medlemmet har mottatt en ytelse til livsopphold etter kapittel 4, 8, 9 eller 14.>

Loven stiller med andre ord krav om tilknytning til arbeidslivet i form av minimum to ukers arbeid forut for arbeidsuførheten. Har man ikke arbeid slik at en eventuell arbeidsuførhet fører til inntektstap, har man heller ikke krav på sykepenger. Sykepengene er jo som sagt ment å skulle dekke tapt arbeidsinntekt for den yrkesaktive delen av befolkningen. Arbeidsperioden på to uker må komme umiddelbart før arbeidsuførheten inntreffer. Dette medfører at medlemmet må ha vært i arbeid inntil arbeidsuførheten inntreffer. Lengre opphold krever ny opptjeningstid. Lørdag og søndag, samt avvikling av ferie og fritid godtas uten krav om ny opptjeningstid. Det kreves heller ikke to ukers opptjeningstid dersom arbeidsuførheten skyldes yrkesskade, se ftrl. § 8-55.

Videre sies det i ftrl. § 8-2 at fravær uten gyldig grunn ikke skal regnes med til opptjeningsperioden. Skulk medfører altså at opptjeningstiden avbrytes, se også reglene om egenmelding i ftrl. § 8-24, som først gjelder etter to måneders arbeid. Skyldes arbeidsuførheten yrkesskade kreves det ikke to ukers opptjeningstid, dette følger av ftrl. § 8-55.

Det ytes også sykepenger uten krav om to ukers tid i arbeid dersom medlemmet i stedet har mottatt ytelser fra folketrygden etter kapitlet 4, 8, 9 og 14. Dette gjelder dermed for dagpenger ved arbeidsløshet, sykepenger, omsorgspenger, pleiepenger, fødselspenger og adopsjonspenger. Dette er tidsbegrensede ytelser og for de som velger å være hjemme lengre enn disse ytelsene løper blir ikke hjulpet av denne bestemmelsen. Som sagt gir ikke kontantstøtte rett til ytelser etter folketrygdloven, dette gjelder også for sykepenger. Det er ikke alle som går ut i arbeid rett etter at fødselspermisjonen er over, og mange benytter seg av muligheten til å være hjemme under kontantstøtteperioden. Det unntaket som gjelder for de som innvilges sykepenger etter en periode med fødselspenger kommer da ikke de som velger å være hjemme til barnet blir tre år til gode. For at det skal gi noen mening å gi familier økonomisk mulighet til selv å være hjemme med barna de første årene, som var noe av meningen med kontantstøtten, burde kontantstøtten også gi rett til sykepenger på linje med fødselspengene. Umiddelbart kan det se ut som at kontantstøtten gir familien økonomisk rom for at den ene kan være hjemme med barna, men etter at denne perioden er over kan det medføre store økonomiske konsekvenser. Dette kan selvsagt ramme både kvinner og menn, men som på de øvrige områdene av oppgaven, er det som regel kvinnene som benytter seg av denne muligheten.

Av NOU 1990:20 Forenklet folketrygdlov s. 187 fremgår det at reglene om opptjeningstid har vært omtrent uforandret siden den første loven om sykeforsikring kom i 1911. Videre sies det også at hensikten i utgangspunktet var å hindre folk som ellers ikke var i arbeid i å spekulere i sykepengeordningen. En person som aner eller vet at en sykdoms-, eller skadeperiode venter, kunne ellers tatt seg arbeid for deretter å heve sykepenger. Ved yrkesskade kommer denne betraktningen i bakgrunnen, da det er vanskelig å spekulere i yrkesskader. De færreste vil vel ta seg arbeid for å prøve å bli skadd, slik at de deretter kan kreve sykepenger.

For en hjemmевærende som vil ut i arbeidslivet, kan det by på problemer å oppfylle kravet til opptjeningstid. Vedkommende kan bli rammet av sykdom eller skade før hun kommer ut i arbeid, eller umiddelbart etter, men før det har gått to uker. Vedkommende vil da ikke har rett til sykepenger. En god del hjemmевærende som søker seg ut i arbeid igjen, gjør som sagt dette av økonomiske grunner. Familiens samlede økonomi avhenger kanskje av at også den som har vært hjemmевærende nå bringer hjem arbeidsinntekt. Det er ikke nødvendigvis store inntekter det er snakk om, men likevel såpass stor at det utgjør store forskjeller for familieøkonomien.

3.4 Tap av pensjonsgivende inntekt og minsteinntekt

Ftrl. § 8-3

<Et medlem har rett til sykepenger etter bestemmelsene i dette kapitlet når han eller hun taper pensjonsgivende inntekt (3-15) på grunn av arbeidsuførhet som nevnt i § 8-4. Det ytes likevel sykepenger til et medlem som er for ung til å få fastsatt pensjonsgivende inntekt.

Det er et vilkår at inntektsgrunnlaget for sykepenger (sykepengegrunnlaget) utgjør minst 50 % av grunnbeløpet. Denne inntektsgrensen gjelder ikke for sykepenger i arbeidsgiverperioden, se §§ 8-18 og 8-19.

Det ytes ikke sykepenger fra det tidspunktet det er godtgjort at yrkesaktiviteten skulle vært avsluttet fordi vedkommende har nådd pensjonsalderen, eller har valgt å trekke seg tilbake fra yrkeslivet.>

For å få sykepenger er det et krav at man har tapt pensjonsgivende inntekt. Sykepenger er dermed i utgangspunktet forbeholdt yrkesaktive medlemmer. Har man av en eller annen grunn et avbrudd fra arbeidslivet, har man prinsipielt ikke rett til sykepenger. Pensjonsgivende inntekt reguleres i ftrl. § 3-15, det siktes med andre ord til arbeidsinntekt som det skal beregnes trygdeavgift av. I motsetning til svart arbeid og kapitalinntekter ikke kan danne grunnlag for sykepenger. Sykepengene dekker bare bortfall av inntekt som ellers ville vært med på å finansiere folketrygden gjennom trygdeavgiften. Kravet til arbeidsuførhet etter ftrl. § 8-4 kommer jeg tilbake til senere.

Det gjelder det samme her som for dagpenger, for å få sykepenger må man ha tapt arbeidsinntekt. som tidligere sagt er dette et krav som en hjemmeværende har vanskelig for å oppfylle dersom hun blir syk eller skadet før hun kommer ut i jobb. Så lenge hun ikke kommer ut i arbeid før arbeidsuførheten inntreffer, har hun nødvendigvis ikke arbeidsinntekt å tape. Kravet til minsteinntekt er imidlertid vesentlig lavere enn tilsvarende for dagpenger. For det første er inntektsgrensen satt mye lavere, her er det tilstrekkelig med inntekt tilsvarende 50 % av grunnbeløpet. Her er vi nok innenfor, eller i det minste svært nær, en grense som alle som har inntektsgivende arbeid kan oppfylle. For det andre tas det hensyn til den inntekten vedkommende hadde da arbeidsuførheten inntraff, og ikke inntekt fra siste avsluttede kalenderår. Dette medfører at dersom vedkommende kommer seg ut i jobb og er ansatt i minst to uker før arbeidsuførheten inntreffer, og oppfyller de øvrige vilkårene, stiller likt med andre som mottar sykepenger.

I tillegg til pensjonsgivende inntekt etter ftrl. § 3-15, dekker sykepenger også tilsvarende inntekt for personer som er under 17 år. Disse personene er for unge til å få fastsatt pensjonsgivende inntekt, men det er arten av inntekt som er avgjørende her, og ikke om arbeidstakeren er innenfor riktig aldersgruppe. Motsetningsvis ytes det ikke sykepenger der det må antas at yrkesaktiviteten skulle ha opphørt på grunn av at medlemmet har nådd pensjonsalder eller at det av andre grunner kan godtgjøres at vedkommende har trukket seg tilbake fra arbeidslivet.

3.5 Arbeidsuførhet

Ftrl. § 8-4

<Sykepenger ytes til den som er arbeidsufør på grunn av en funksjonsnedsettelse som klart skyldes sykdom eller skade. Arbeidsuførhet som skyldes sosiale eller økonomiske problemer og lignende, gir ikke rett til sykepenger.

Sykepenger ytes også til den som må være borte fra arbeidet

- a) fordi vedkommende er innlagt i en godkjent helseinstitusjon,
- b) fordi vedkommende er under behandling og legen erklærer at behandlingen gjør det nødvendig at vedkommende ikke arbeider,
- c) fordi vedkommende gjennomgår yrkesrettet attføring, se kapittel 11,
- d) fordi vedkommende på grunn av sykdom, skade eller lyte får tilskott til opplæringstiltak etter § 10-7 tredje ledd,
- e) fordi vedkommende er til nødvendig kontrollundersøkelse som krever minst 24 timers fravær, reisetid medregnet,
- f) fordi vedkommende myndighet har nedlagt forbud mot at han eller hun arbeider på grunn av smittefare,
- g) fordi vedkommende er arbeidsufør som følge av svangerskapsavbrudd,
- h) fordi vedkommende er arbeidsufør som følge av behandling for barnløshet,

- i) fordi vedkommende er donor eller er under vurdering som donor,
- j) fordi medlemmet er arbeidsufør som følge av behandling i forbindelse med sterilisering.

Ved arbeidsuførhet i forbindelse med et kosmetisk inngrep ytes det sykepenger bare hvis inngrepet er medisinsk begrunnet.>

Det må være en funksjonsnedsettelse som fører til arbeidsuførheten, i tillegg må funksjonsnedsettelsen klart kunne føres tilbake til en sykdom eller skade. Det må med andre ord være sykdom eller skade som er hovedårsak til arbeidsuførheten. Er det andre årsaker til arbeidsuførheten dekker ikke sykepengene tapt inntekt. Det samme gjelder dersom medvirkende grunner som ikke har kan baseres på sykdom eller skade i større grad er årsak til funksjonsnedsettelsen. Arbeidsuførheten må i utgangspunktet gjelde alle slags arbeid medlemmet kan utføre, og er dermed ikke nødvendigvis knyttet til nåværende yrke. Kan man anta at arbeidet kan gjenopptas etter en kortere periode, kan man se bort fra kravet om arbeidsuførhet i forhold til andre yrker, og dermed innvilge sykepenger for en periode. I denne forbindelse, se også ftrl. §§ 8-5, 8-6 og 8-7 tredje og femte ledd.

Sosiale eller økonomiske problemer gir ikke rett til sykepenger, det stilles dermed et skarpt skille mellom sykdom og skade på den ene siden, og problemer som har med livssituasjon på den andre. Årsaken til arbeidsuførheten må på en eller annen måte ligge innenfor helsevesenets behandlingsområde for at den skal kunne gi rett til sykepenger. Slike livssituasjoner kan imidlertid utvikle seg til sykdom, og da blir spørsmålet om sykepenger et helt annet. Det ytes bare sykepenger for fysiske og psykiske sykdommer. Sosiale problemer som for eksempel problemer knyttet til arbeidsplassen, konflikter, kjedelig arbeid og lignende gir ikke rett til sykepenger, men slike problemer kan i enkelte tilfeller utvikle seg til sykdommer. Sykdommens årsak er ikke relevant for spørsmålet om rett til sykepenger. Dette prinsippet strekker seg til og med så langt at selv selvforskyldt sykdom eller skade gir rett til sykepenger. Se nærmere **Kjønstad 1998** s. 34 flg.

Det gis videre rett til sykepenger i en rekke særlig oppregnede tilfeller. Felles for disse er imidlertid at selv om de ikke umiddelbart assosieres med sykdom eller skade, ligger det medisinske grunner bak, som rettfærdiggjør fravær fra arbeid på en slik måte at det er naturlig å yte sykepenger også i disse tilfellene.

4 Alderspensjon

4.1 Alderspensjonens formål

Folketrygdens alderspensjon skal sikre alle medlemmer en viss inntekt i alderdommen, og reguleres av reglene i ftrl. kapittel 3. Det er ikke noe krav om tilknytning til arbeidslivet gjennom tidligere arbeidslønn for å få rett på alderstrygd, men ved beregningen av tilleggspensjon gir høye lønninger til dels god uttelling på pensjonens størrelse. Alle er sikret et visst minimum gjennom reglene om minstepensjon, det eneste som kreves for å få rett til minstepensjon er at vedkommende har minst 40 års trygdetid. I den følgende gjennomgangen forutsetter jeg at vilkårene for rett til alderspensjon i ftrl. kapittel 19 er oppfylt, slik at min gjennomgang vil bli konsentrert omkring utregningsreglene for størrelsen på pensjonen. Videre vil jeg forutsette at vedkommende har fullt opptjent trygdetid, slik at det ikke er snakk om redusert pensjon på grunn av utilstrekkelig antall trygdeår. Jeg vil her ta bestemmelsene i en litt annen rekkefølge enn de står i loven, da dette er mer hensiktsmessig i forhold til det som er målet med gjennomgangen.

4.2 Grunnpensjon

Ftrl. § 3-2

<Grunnpensjonen fastsettes på grunnlag av trygdetid (§§ 3-5 til 3-7), og er uavhengig av tidligere inntekt.

Det er et vilkår for rett til grunnpensjon at vedkommende har minst tre års trygdetid. Full grunnpensjon ytes til den som har minst 40 års trygdetid. Dersom trygdetiden er kortere, blir grunnpensjonen tilsvarende mindre.

Full grunnpensjon utgjør 100 prosent av grunnbeløpet.

Full grunnpensjon utgjør likevel 75 prosent av grunnbeløpet dersom pensjonisten lever sammen med en ektefelle

- a) som mottar foreløpig uførestønad, uførepensjon eller alderspensjon,
- b) som mottar avtalesfestet pensjonsom det godskrives pensjonspoeng for, se § 3-19 sjettede ledd, eller
- c) som har en årlig inntekt, inkludert kapitalinntekt, som er større enn to ganger grunnbeløpet.

I tillegg til de personene som er likestilt med ektefeller etter § 1-5 skal bestemmelsen i fjerde ledd også gjelde for samboerpar som har levd sammen i 12 av de siste 18 månedene. Full grunnpensjon skal utgjøre 75 prosent av grunnbeløpet også når pensjonistens samboer mottar pensjon eller overgangsstonad etter kapitlene 16 eller 17.

En flyktning (§ 1-7) som er medlem i trygden, får full grunnpensjon uten hensyn til bestemmelsene om trygdetid.>

Grunnpensjon er altså uavhengig av tidligere tilknytning til arbeidslivet og skal sikre et eksistensminimum og virke inntektsutjevne, uansett om man har hatt arbeidsinntekt i det hele tatt, eller hvor stor en eventuell arbeidsinntekt har vært, har man likevel krav på full grunnpensjon så lenge man oppfyller kravet om 40 års trygdetid. Har man færre enn 40 års trygdetid blir grunnpensjonen tilsvarende mindre, har vedkommende bare 20 års trygdetid, blir grunnpensjonen bare halve av full grunnpensjon. Grunnpensjonen er lik folketrygdens grunnbeløp, og er slik underlagt Stortingets vilje hva størrelsen angår. Sammen med særtillegget utgjør grunnpensjonen minstepensjon, se ftrl. §§ 3-3 og 3-4.

4.3 Særtilllegg

Ftrl. § 3-3

<Særtilllegg ytes til pensjonister som ikke har rett til tilleggspensjon eller har tilleggspensjon som er mindre enn særtillegget. Særtilllegget faller bort i den utstrekning det ytes tilleggspensjon.

Det er et vilkår for rett til særtillegg at vedkommende har rett til grunnpensjon.

Fullt særtillegg ytes til den som har minst 40 års trygdetid. Dersom trygdetiden er kortere, blir særtillegget tilsvarende mindre.

Stortinget fastsetter særtilleggets størrelse i prosent av grunnbeløpet. Det kan fastsettes en ordinær sats og en minstesats.

Det ytes særtillegg etter minstesatsen når pensjonisten lever sammen med en ektefelle som mottar tilleggspensjon som overstiger særtillegget etter ordinær sats. Samlet tilleggspensjon og særtillegg for ektefellene skal likevel utgjøre minst to ganger særtillegget etter ordinær sats.

For en pensjonist som fyller vilkårene for rett til ektefelle tillegg for forsørget ektefelle over 60 år, utgjør særtillegget to ganger ordinær sats.

En flyktning (§ 1-7) som er medlem i trygden, får fullt særtillegg uten hensyn til bestemmelsene om trygdetid.>

Sammen med grunnpensjonen utgjør særtillegget den minste pensjon som gis til personer som har minst 40 års trygdetid. Særtilllegget er som grunnpensjonen uavhengig av tidligere arbeidsinntekt, og særtillegget er ment å skulle erstatte tilleggspensjonen til personer som mangler eller har liten tilleggspensjon. Her kommer det inntektsutjevne elementet i alderspensjonen inn, de som ikke har

hatt inntekt tidligere, eller har hatt lave inntekter, får her forholdsvis mye i forhold til de med middels eller høyere inntekt. Per dags dato utgjør særtillegget etter ordinær sats 79,33 % av grunnbeløpet, som i dag er på kr. 54170,-. Særtillegget utgjør etter dette kr. 42973,-.

4.4 Minstepensjon

Ftrl. § 3-4

<Minstepensjonen er minste pensjonsytelse etter folketrygdloven for en pensjonist som har full trygdetid (40 år) og mottar ugradert ytelse.

For en enslig pensjonist utgjør minstepensjonen summen av grunnbeløpet og særtillegget etter ordinær sats.

For et ektepar utgjør minstepensjonen 150 prosent av grunnbeløpet tillagt to ganger særtillegget etter ordinær sats.>

Grunnpensjon er det vedkommende får dersom han/hun ikke har hatt arbeidsinntekt eller har hatt svært lav arbeidsinntekt, slik at eventuell tilleggspensjon ikke overstiger særtillegget. Minstepensjon utgjør også folketrygdens minstestandard, det skal etter loven være mulig å leve av minstepensjonen. Det er stort sett kvinner som blir minstepensjonister, per 31. desember 2000 var 12,7% av de mannlige alderspensjonistene minstepensjonister, for kvinnene var samme prosentandel oppe i hele 55,1
Statistisk årbok 2001, tabell 153.

4.5 Poengår

Ftrl. § 3-10

<Et poengår er et kalenderår etter 1966 som en person har opptjent pensjonspoeng i, har framtidige pensjonspoeng for eller er godskrevet pensjonspoeng for, se § 3-12.>

Poengår er altså det samme som opptjeningsår, år da vedkommende har hatt arbeidsinntekt høyere enn grunnbeløpet. For å få full tilleggspensjon, kreves det at vedkommende har minst 40 poengår. Har vedkommende færre enn 40 poengår reduseres tilleggspensjonen tilsvarende, se nærmere ftrl. § 3-8. Denne reduksjonen tilsvarende reduksjonen i grunnpensjon og særtillegg dersom man mangler trygdeår, se § 3-5.

For de som velger å være hjemme istedenfor i arbeid for kortere eller lengre perioder av livet, kan ende opp med færre enn 40 poengår, spesielt med tanke på hvor mange som tar høyere utdannelse i dag. Mange som tar utdannelse på høyskole eller universitetsnivå, kommer ikke ut i arbeid før de er i midten av 20-årene, for å oppnå 40 poengår må man da opptjene pensjonspoeng nesten hvert eneste år

frem til pensjonsalder. Da det er særlig kvinner som har lengre avbrudd fra arbeidslivet, ender flere kvinner enn menn opp med for få poengår, og opplever dermed reduksjon i tilleggspensjonen. Etter innføringen av godskrevne pensjonspoeng for omsorgsarbeid, har situasjonen blitt litt bedre, men det er fortsatt en del kvinner som ikke oppnår tilstrekkelig antall poengår.

Det er fortsatt en del kvinner som er hjemmeværende på heltid gjennom hele livet, altså som tradisjonell husmor. Disse vil uansett antall barn de føder, og dermed antall år med godskrevne pensjonspoeng, sannsynligvis ikke kunne oppnå 40 poengår. De vil dermed ende opp som minstepensjonister. Samfunnet setter fortsatt ikke stor nok pris på husmoryrket, selv om tekniske løsninger har gjort husmorarbeidet lettere de siste tiårene, er det fortsatt mye som skal gjøres i hjemmet, men i forhold til folketrygden og samfunnet for øvrig gir ikke dette arbeidet uttelling.

4.6 Sluttpoengtall

Ftrl. § 3-11

<Sluttpoengtallet er gjennomsnittet av de 20 høyeste poengtallene, se § 3-12 tredje ledd. Har en person poengtall for mindre enn 20 år, er sluttpoengtallet gjennomsnittet av alle poengtallene.>

Meningen med denne regelen er at selv om man har hatt år med lavere inntekt, skal tilleggspensjonen gjenspeile den inntekten vedkommende er vant til å ha. Det kan være mange grunner til at ikke alle årene gir like gode pensjonspoeng. Det kan være snakk om deltidsarbeid i perioder av livet, for eksempel under studietiden eller i perioder som småbarnsforeldre. I tillegg er det for de fleste slik at inntekten øker med årene, slik at ved å bruke de 20 beste årene, sikrer man at pensjonen står mest mulig i forhold til den inntekten man hadde like før pensjonsalderen.

Denne regelen virker særlig gunstig for de som har lave inntekter i perioder av livet, mens de i ellers har forholdsvis bra inntekt, dette gjelder spesielt de som i perioder av livet arbeider deltid. Dette er tilfellet for mange kvinner i forbindelse med at de har små barn. Dersom vedkommende har deltidsarbeid mens barna er små, men likevel klarer å opprettholde en god inntekt i til sammen 20 år enten før, mellom eller etter perioder som hjemmeværende, holder det at hun har arbeidsinntekt tilsvarende minst grunnbeløpet i øvrige 20 år. Da oppfyller hun kravet om 40 poengår, og har 20 år med gode pensjonspoeng. Regelen om pensjonspoeng for omsorgsarbeid vil også kunne ha god effekt sammen med besteårsregelen, da det godskrives 3 pensjonspoeng for hvert år med omsorg for barn inntil syv år. Men som jeg kommer tilbake til under neste punkt, er det likevel ikke sikkert at disse reglene fører til full uttelling.

Det nye trygdelovutvalget har fremmet forslag om å oppheve denne regelen, eventuelt øke antall år, slik at man må ha flere år med høy inntekt for å oppnå en god tilleggspensjon. Dette vil ramme de som

har deltidsarbeid i kortere eller lengre perioder av livet særlig hardt. Som jeg kommer til senere er det allerede i dag lite som skal til før det resulterer i lavere tilleggspensjon, dersom man endrer bestårsregelen i tillegg vil det ha store konsekvenser, spesielt for kvinner. Ved utregningen av sluttpoengsummen vil år med lave pensjonspoeng som skal regnes med gi store utslag på denne gjennomsnittsverdien. I tillegg vil en endring av denne regelen i stor grad undergrave virkningen av regelen om pensjonspoeng for omsorgsarbeid. Dette vil jeg også komme tilbake til senere.

4.7 Tilleggspensjon

Ftrl. § 3-8

<Tilleggspensjonen beregnes på grunnlag av tidligere pensjongivende inntekt uttrykt ved sluttpoengtallet, og ut fra hvor mange poengår vedkommende har, se §§ 3-10, 3-11 og 3-15.

Det er et vilkår for rett til tilleggspensjon at vedkommende har minst tre poengår. Full tilleggspensjon ytes til den som har minst 40 poengår. Har vedkommende færre poengår, blir tilleggspensjonen tilsvarende mindre, se likevel § 3-9.

Tilleggspensjonen beregnes på følgende måte:

- a) For poengår før 1992 skal 45 prosent av grunnbeløpet multipliseres med sluttpoengtallet. Resultatet multipliseres med antall poengår før 1992 og deles med 40.
- b) For poengår etter 1991 skal 42 prosent av grunnbeløpet multipliseres med sluttpoengtallet. Resultatet multipliseres med antall poengår etter 1991 og deles med 40.

Antall poengår etter 1991 reduseres dersom samlet antall poengår overstiger 40. Alle poengår før 1992 tas med.

Til medlemmer som er født i årene 1923-1940, og som har tapt minst halvparten av inntektsevnen/arbeidsevnen, ytes det en minste garantert tilleggspensjon etter bestemmelsene i § 3-22.>

Inntektsnivået i yrkesaktiv alder har altså mye å si for størrelsen på tilleggspensjonen. Mange kvinner opparbeider seg langt lavere tilleggspensjon enn menn på grunn av lavere lønninger, mye deltidsarbeid og til dels lange avbrudd fra arbeidslivet på grunn av barn. Det normale livsløp for kvinner passer med andre ord ikke like godt inn i folketrygdens pensjonssystem som menns, og gir seg utslag gjennomgående lavere pensjoner til kvinner.

Et regneeksempel kan belyse dette. Særtillegget, altså den delen av alderspensjonen som kommer isteden for tilleggspensjon for de med ingen eller lave pensjonspoeng er for tiden satt til 79,33 % av grunnbeløpet. Formelen for beregning av tilleggspensjon er som det fremgår av § 3-8 følgende. Tilleggspensjon er lik sluttpoengsummen multiplisert med 42 % av G, eventuelt multiplisert med antall poengår delt på 40 dersom vedkommende har færre enn 40 poengår.

Sp = sluttpoengsum, Tp = tilleggspensjon, St = særtillegg

$$Tp = St$$

$$Sp \times 0,42 \times G = 0,7933 \times G$$

$$Sp = \frac{0,7933}{0,42}$$

$$Sp = 1,89$$

For å få høyere tilleggspensjon enn særtillegget medfører dette at man må ha sluttpoengsum på minimum 1,89. Dette tilsvarer med dagens grunnbeløp på kr 54170,-, en inntekt på minst kr 156.550,-. For en rekke kvinner som har deltidsarbeid vil dette være over det de tjener per år, og mange vil da ende som minstepensjonister.

Dette kan også bli realiteten selv med godskrevne pensjonspoeng for omsorgsarbeid. Hvis vi tenker oss en kvinne som føder to barn med tre års mellomrom, hun vil da bli godskrevet 3 pensjonspoeng per år i ti år. I tillegg velger hun å være hjemme lengre enn disse ti årene, eller hun får ikke arbeid umiddelbart etter. I tillegg til disse ti årene arbeider hun deltid i 20 år, og har gjennomsnittlig årslønn som tilsvarer 1,89 pensjonspoeng som i eksemplet over. Hennes tilleggspensjon blir da følgende:

$$Sp = \frac{3 \times 10 + 1,89 \times 10}{20}$$

$$Sp = 2,45$$

$$Tp = 2,45 \times 0,42 \times G \times \frac{30}{40}$$

$$Tp = 0,77 G = \text{kr } 41710,-$$

Vedkommende sitter altså igjen med en tilleggspensjon på kr 41710,- noe som er mindre enn særtillegget, og ender dermed opp som minstepensjonist. Dette gir mindre tilleggspensjon enn særtillegget, og hun ender da opp som minstepensjonist. Dette eksemplet viser at det skal ganske lite til for personer med perioder med deltidsarbeid før man ikke får uttelling gjennom tilleggspensjonen, selv med godskrevne pensjonspoeng for omsorgsarbeid.

4.8 Godskriving av pensjonspoeng for omsorgsarbeid

Ftrl. § 3-16

<For år da et medlem har utført omsorgsarbeid, godskrives det tre pensjonspoeng i følgende tilfeller:

- a) Medlemmet har minst halve året hatt den daglige omsorgen for et barn som ikke har fylt sju innen årets utgang. For barnets fødselsår godskrives tre pensjonspoeng selv om omsorgen har vart mindre enn et halvt år. Pensjonspoengene godskrives den som mottar barnetrygd for barnet etter barnetrygdloven, dersom annet ikke er bestemt i forskrift.
- b) Medlemmet ha minst halve året utført omsorgsarbeid for en syk, en funksjonshemmet eller en eldre person som selv er medlem i eller mottar pensjon fra folketrygden. Omsorgsarbeidet må utgjøre minst 22 timer pr. uke. Dersom omsorgsarbeidet tar slutt på grunn av varig institusjonsopphold eller dødsfall, skal det godskrives pensjonspoeng selv om omsorgsarbeidet tar slutt før halve året er gått. Det er forutsatt at det er godskrevet pensjonspoeng for omsorgsarbeidet i de tre umiddelbart foregående årene.

Det kan godskrives pensjonspoeng etter første ledd fra og med det året vedkommende fyller 17 år, til og med det året vedkommende fyller 69 år.

Poengtallet etter første ledd reduseres med poengtall som for det enkelte år er opptjent etter §§ 3-13 og 3-14 eller godskrevet etter § 3-19.

Departementet gir forskrifter om gjennomføringen av bestemmelsene i denne paragrafen. Det kan herunder gis bestemmelser om godskriving av pensjonspoeng når foreldrene deler omsorgen for barn, om hvilke omsorgsforhold bestemmelsene i første ledd bokstav b skal gjelde for, om dokumentasjon av omsorgsforholdet, og om plikt for offentlige organer til å bistå med å skaffe dokumentasjon.>

Denne bestemmelsen medfører en vesentlig forbedring av kvinners mulighet til å opparbeide seg gode tilleggspensjoner, men fortsatt er det som eksemplet ovenfor viser, mange som fortsatt ikke får mer enn minstepensjon. Hovedårsaken til dette er at det har store konsekvenser for størrelsen på tilleggspensjonen dersom man i perioder ikke har pensjonsgivende inntekt, slik at man ikke oppnår 40 poengår. Folketrygdens pensjonssystem favoriserer de som hovedsakelig har pensjonsgivende inntekt stort sett hele den yrkesaktive delen av livet. Som tidligere sagt medfører dette at kvinner som følger et normalt livsløp med perioder som hjemmeværende på grunn av små barn kombinert med deltidsarbeid og lave lønninger, kommer dårlig ut hva tilleggspensjon angår.

Selv med regelen om godskriving av pensjonspoeng for omsorgsarbeid kommer mange kvinner ut som minstepensjonister. Den arbeidsinnsats som hvert år legges ned i forbindelse med hjem, familie og barn av kvinner her til lands er mildt sagt formidabel. Men i forhold til reglene om alderspensjon blir ikke denne innsatsen satt slik pris på som den fortjener. Det arbeidet som faktisk utføres i norske hjem sparer sannsynligvis samfunnet for store utgifter per år, men de som utfører dette arbeidet får svært lite igjen for det. På en eller annen måte bør dette arbeidet verdsettes også gjennom opptjening av pensjonspoeng, som sagt er regelen om godskriving av pensjonspoeng for omsorgsarbeid et skritt i riktig retning, men det er fortsatt for mange som fortsatt ikke når opp i denne sammenhengen. En mulighet er om disse kvinnene på en eller annen måte kunne fått del i mannens opparbeidede pensjonsrettigheter. Delte pensjonspoeng er her en mulighet, men det vil bare være å flytte problemene, for som ektepar vil dan samlede pensjonen i mange tilfeller ikke bli særlig høyere. Dersom kvinnen får deler av mannens opptjente pensjon vil jo hans pensjon bli

tilsvarende lavere, og ekteparet samlet sett får fortsatt ikke uttelling for kvinnens arbeid med hjem og barn. Det mest nærliggende vil nok likevel å fortsette på den veien som regelen om godskrevne pensjonspoeng for omsorgsarbeid er en begynnelse på. Mer av det arbeidet som blir utført i hjemmet må gi rett til pensjonspoeng for at kvinner skal kunne opparbeide seg tilnærmet de samme pensjonsrettigheter som menn får etter folketrygden, dersom ikke reglene for utregning av tilleggspensjon endres slik at også de med deltidsarbeid og avbrudd fra arbeidslivet får ordentlig uttelling for den arbeidsinnsatsen de faktisk legger ned i løpet av livet. Dessverre er det nok lite trolig at dette kommer til å skje, i og med at trygdelovutvalget har kommet med forslag om å heve besteårsregelen, eller til og med fjerne den helt slik at alle poengårene skal telle med. Dette vil gjøre det enda vanskeligere å oppnå tilstrekkelig sluttpoengsum til å komme over grensen for minstepensjon. Det vil fortsatt ramme kvinner hardest, da de fortsatt vil være den mest utsatte gruppen med utstrakt bruk av deltidsarbeid, lave lønninger og avbrudd fra arbeidslivet.

5 Ekteskapsloven § 61 b

5.1 Deling av felleseie mellom ektefeller

Ved deling av formue ved separasjon og skilsmisse er hovedregelen at ektefellenes formue skal deles likt etter fradrag for gjeld, dersom de har felleseie, se el. § 58. Mange ektepar har lite eller ingenting av særlig verdi ved inngåelsen av ekteskapet, og de aller fleste ekteskap baseres på en felles økonomi. Det de erverver under ekteskapet vil da normalt erverves av ektefellene sammen, uavhengig av hvilken innsats den enkelte yter. I de fleste tilfeller ordner ektefellene arbeidsfordelingen seg i mellom etter hva som er praktisk og hvilke ønsker de selv har, det er ingen selvfølge at alle oppgaver deles likt mellom ektefellene. Ofte er en i heltids arbeid, mens den andre er hjemmeværende for lengre eller kortere perioder, gjerne kombinert med deltidsarbeid. Det at en av ektefellene er hjemmeværende og dermed ikke har arbeidsinntekt, innvirker ikke på fordelingen av felleseie ved et eventuelt samlivsbrudd. Det ville vært urimelig om ikke denne også fikk sin del av den felles formue ved skiftet. Det at formuen skal deles likt er en naturlig følge av ektefellenes interessefellesskap og de prioriteringer de foretar ved arbeidsfordelingen.

Det finnes flere unntak fra hovedregelen om likedeling av felleseiendeler, bla skjevdeling og forlods uttak. Felles for de midlene som her kan holdes utenfor skiftet, er at de har en sterkere tilknytning til en av ektefellene, enn til den andre. Dersom den som ikke har midler som skal holdes utenfor skiftet blir urimelig dårlig stilt, er det gitt adgang til å kompensere for dette. I de fleste tilfellene gir disse reglene til sammen et rimelig resultat, skiftet sett under ett. Det jeg skal ta for meg her, er imidlertid et eksempel på at det ikke nødvendigvis alltid fører til en rettfærdig likedeling å følge reglene i ekteskapsloven.

Ekteskapsloven § 61 b:

<Følgende eiendeler kan en ektefelle holde utenfor delingen:

Rettigheter i offentlige trygdeordninger, offentlige eller private pensjonsordninger, og krav etter en livrente eller livsforsikring som ikke har gjenkjøpsverdi som ektefellen eller ektefellene i fellesskap kan realisere. Hvis en ektefelles uttak fører til at den andre ektefellen blir urimelig dårlig stilt, kan han eller hun tilkjennes et beløp for å hindre dette. Ved vurderingen av om det skal tilkjennes

kompensasjon, skal det blant annet legges vekt på om ekteskapet har vært langvarig. Det kan bestemmes at beløpet skal betales i avdrag.>

Bestemmelsen åpner for to overordnede spørsmål: Hvilke rettigheter kan holdes utenfor, og i hvilken utstrekning kan det gis kompensasjon.

5.2 Rettigheter

Offentlige trygdeordninger vil hovedsakelig si folketrygden. Dette medfører at rettigheter opparbeidet gjennom medlemskap i folketrygden kan holdes utenfor delingen. Særlig viktig i denne sammenheng er pensjoner, og da spesielt tilleggspensjon. De rettighetene det her er snakk om, er opparbeidede pensjonspoeng, altså rett på fremtidig pensjon utover grunnpensjon. Rettigheter etter løpende pensjoner skal ikke deles, og det samme gjelder fremtidige krav på pensjon. Pensjonspoengene er knyttet til arbeidsinntekt av en viss størrelse og den som oppbærer denne inntekten. Det er ikke adgang til på noen som helst måte å overføre pensjonspoeng fra en person til en annen. Det vil si at dersom det er bare den ene av ektefellene som har lønnet arbeid, eller har vesentlig høyere inntekt enn den andre, vil denne sitte på til dels store verdier som den andre ikke uten videre får del i ved et eventuelt samlivsbrudd.

Offentlige pensjonsordninger omfatter først og fremst Statens pensjonskasse og fylkeskommunale og kommunale pensjonsordninger. Disse pensjonsordningene supplerer til en viss grad folketrygdens pensjoner. Selv om man ikke får utbetalt full pensjon fra både folketrygden og evt andre offentlige pensjonsordninger, vil man ofte komme bedre ut enn om man bare hadde pensjon fra folketrygden. Også her gjelder det at rettighetene er strengt personlige. Rettighetene opparbeides gjennom ansettelsesforhold, og kan følgelig heller ikke overdras til andre.

I tillegg kommer private pensjonsordninger, ofte organisert gjennom arbeidsgiver. Dette gjøres gjerne gjennom en pensjonskasse i den enkelte bedrift, eller gjennom et forsikringsselskap. Det som kjennetegner disse pensjonsordningene som er organisert gjennom arbeidsgiver, er at det ofte er arbeidsgiver som foretar innbetalinger til pensjonskasse eller forsikringsselskap. Innbetalingene fra arbeidsgiver er som oftest et alternativ til høyere lønn, og reguleres gjennom arbeidsavtalene. Fordi det er arbeidsgiver som foretar innbetalingene, har man ikke brukt felleseiendler til å opparbeide rettighetene, slik situasjonen også er for folketrygden og de offentlige pensjonsordningene, slik at det ikke er anledning til å gi vederlag etter el. § 63.

Livrente og livsforsikringer som ikke har gjenkjøpsverdi som ektefellen eller begge ektefellene sammen kan realisere, kan også holdes utenfor skiftet. Dette er individuelle forsikringer tegnet for å sikre alderdommen, ved å sikre seg høyere inntekt enn det folketrygden kan garantere. En vanlig måte å organisere slike forsikringer på, er at det innbetales et gitt beløp per år frem mot pensjonsalder.

Dette beløpet kommer deretter til utbetaling som en ekstra pensjon i et gitt antall år, eller til vedkommende dør. Ofte er det også en sparedel med i en slik ordning, deler av innbetalingene går til å opparbeide et premiefond, dette fondet kan senere brukes til nettopp å betale premier på forsikringen, eller det kan brukes til høyere utbetalinger ved nådd pensjonsalder, se **Rt. 2000 s. 988**. Også dette er verdier som er sterkt knyttet til den som har inngått avtalen og skal ikke gå inn i delingsgrunnlaget, se også **Lødrup 2001** s 206-208.

5.3 Kompensasjon

Etter el. § 61 b annet punktum kan det gis kompensasjon for å hindre at den ene ektefelle blir urimelig dårlig stilt ved skiftet, dersom den andre ektefelle holder verdier som nevnt i første ledd utenfor delingen. Videre sier bestemmelsen at det ved vurderingen blant annet skal legges vekt på ekteskapets varighet, dette er det eneste momentet loven nevner i forbindelse med vurderingen av om det skal gis kompensasjon eller ikke. For å bli tilkjent kompensasjon er vilkårene etter ordlyden dermed at man må bli urimelig dårlig stilt på grunn av den andres uttak av slike rettigheter, og at ekteskapet må ha vært langvarig. Bestemmelsen tilsvarer i stor grad den som gjaldt under den gamle loven Lov om ektefellers formuesforhold (efl.) av 20.mai 1927 nr. 1 §11. For pensjonsrettigheter ble imidlertid kompensasjonsregelen ikke tatt med ved innføringen av den nye loven i 1991. Bestemmelsen ble tatt inn ved lov 5. juni 1998 nr. 34. Av Ot.prp.nr. 66 (1996-1997) Om lov om endringer i lov 4. juli 1991 nr 47 om ekteskap punkt 3.2 går det frem at bakgrunnen for bestemmelsen var at det var behov for i sterkere grad å ivareta hensynet til de kvinner som skilles etter et langvarig ekteskap i godt voksen alder og som har dårlig poengopptjening i folketrygden. I utgangspunktet kan det se ut som at det er vanskelig å bli tilkjent kompensasjon etter denne bestemmelsen, den er imidlertid vag og gir få holdepunkter for den vurderingen som skal foretas.

I forarbeidene finner vi de andre momentene dat kan legges vekt på. I Innst.O.nr. 41 (1997-1998) Innstilling fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om lov om endringer i lov av 4. juli 1991 nr. 47 om ekteskap, sies det på side 3 blant annet: ”Flertallet har merket seg at det ved vurderingen av om kompensasjonsregelen skal anvendes, skal det legges vekt på ekteskapets varighet, pensjonsrettighetenes størrelse, opptjeningstidens lengde, partenes alder, den annen ektefelles mulighet for å opparbeide egne pensjonsrettigheter samt muligheten til etter skilsmissen å skaffe seg inntektsgivende arbeid.” Det er med andre ord lagt opp til en helhetlig vurdering av partenes økonomiske stilling, ikke bare pensjonsrettighetene og ekteskapets varighet. Har vedkommende kort tid igjen før nådd pensjonsalder, mangler yrkeserfaring eller har lav utdanning, vil det påvirke vedkommendes mulighet for å sikre egen alderdom utover minstepensjon, og behovet for kompensasjon er dermed sterkt til stede. Har vedkommende derimot mulighet til å komme ut i godt betalt arbeid og derigjennom å opptjene egne pensjonspoeng, vil ikke behovet for kompensasjon være like påtrengende, se Ot.prp.nr 66 (1996-1997) punkt 2.2. I forbindelse med vurderingen av ekteskapets varighet viser Ot.prp.nr. 66 (1996-1997) punkt 6 til reglene om ektefellebidrag i el. § 81 og retten til

etterlattepensjon i ftrl. § 10-6. Det påpekes i den forbindelse at ekteskap med barn på minst 15 år, og barnløse ekteskap på minst 25 år kan være veiledende for vurderingen av om det foreligger langvarig ekteskap også etter el. § 61 b.

Det er i de tilfellene hvor forskjellene mellom ektefellenes pensjonsrettigheter er størst at kompensasjonsregelen vil bli anvendt, se Innst.O.nr. 41 (1997-1998) s. 3, hvor det i bemerkningen fra flertallet sies at ”Departementet erkjenner at ”urimelig dårlig stilt” er et strengt vilkår. På kort sikt vil likevel en slik lovendring fungere som en sikkerhetsventil i konkrete saker der resultatet ellers ville bli urimelig, og at dette forslaget går noe lenger enn den tidligere regelen.” Der hvor begge ektefeller har opptjent pensjonsrettigheter hver for seg er det sannsynligvis ikke rom for å bruke regelen, selv om det viser seg å være forholdsvis stor forskjell mellom deres respektive rettigheter, se **Holmøy/Lødrup 2001** s. 421 flg. Her går de nærmere inn på rammene for en eventuell kompensasjon, og kommer frem til at det ikke automatisk er det ”tapet” den ene ektefelle opplever ved ikke å være ute i arbeid, men heller være hjemme med ansvar for hjem og barn, som er det avgjørende. Dette tapet er likevel sentralt da en beregning av dette tapet vil sette et tak for hva som kan kreves. Videre påpeker de at det ikke er tatt sikte på noen utjevning partene mellom, det er altså ikke snakk om en likedeling av de rettigheter som etter el. § 61 b kan holdes utenfor skiftet. Likevel vil en likedeling ikke kunne utelukkes i det enkelte tilfellet, dersom forholdene tilsier det kan det tenkes at det vil gi det rimeligste resultatet. Den berettigede ektefelle vil uansett ha krav på å beholde halvparten selv, noe som ville blitt resultatet dersom rettighetene var gjenstand for deling, se nærmere **Holmøy/Lødrup 2001** s. 423.

Det finnes ikke publisert rettspraksis verken etter efl. § 11 eller etter el. § 61 b. I de tilfellene hvor det er gitt kompensasjon/vederlag for rettigheter av denne karakter er det gitt etter efl. § 19 eller tilsvarende i den nye loven, el. § 63. Her er det imidlertid snakk om å gi kompensasjon eller vederlag på grunnlag av at det er benyttet fellesei midler til å opparbeide rettighetene, se el. § 63, første ledd, annet punktum. Det er altså snakk om vederlag i de tilfellene hvor den ene ektefellen har benyttet en urimelig stor del av midler som egentlig skal komme begge til gode. Den eneste avgjørelsen jeg har funnet hvor forholdet mellom el. § 61 b og el. § 63 er nevnt er **Rt-2000-988**. Avgjørelsen gjelder ekteskap som faller inn under den gamle loven, slik at vurderingen er foretatt etter efl. §§ 11 og 19, men meningen er at reglene i den nye loven på dette området i størst mulig grad skal tilsvare disse. I tredje siste og nest siste avsnitt sier Høyesterett blant annet at vurderingen etter de to bestemmelsene i stor utstrekning vil bli den samme, selv om kriteriene etter efl. § 11 annet ledd 2. punktum tilsynelatende er strengere. I tillegg sies det at ”ektefellens krav etter begge bestemmelser må fastsettes med henblikk på å oppnå et mest mulig rimelig oppgjør mellom ektefellene”. Også her er det holdepunkter for at kriteriene for å tilkjenne kompensasjon etter el. § 61 b ikke er så strenge som ordlyden kan gi inntrykk av.

Slik regelen fremstår og praktiseres i dag er det etter min mening for vanskelig å få kompensasjon etter denne regelen. I tillegg er regelen vag og lite forutsigbar, slik at de færreste ser seg tjent med å gå til sak på dette grunnlaget. Det er imidlertid mulig at regelen faktisk benyttes i private skifter, og også

at det er gitt kompensasjon etter denne regelen i skifteretten, uten at det er publisert materiale derfra. Mangelen på rettspraksis både etter den nye og gamle loven er et problem i forhold til at rammene for når det kan gis kompensasjon og hvor stor den i såfall skal være er vanskelig å bedømme, slik at regelen kanskje ikke oppfyller de intensjonene den var ment å skulle gjøre. Dersom det virkelig var meningen å jevne ut forholdet mellom ektefellenes pensjonsrettigheter i disse tilfellene, burde regelen vært klarere, slik at det ville vært mulig med en rimelig grad av sikkerhet å forutsi utfallet av en eventuell rettssak. Det burde kanskje vært tatt inn bestemmelser om når kompensasjon kan gis, og hvor stor den bør være utfra de faktiske forskjellene i pensjonsrettigheter. For eksempel kunne man innført en tabellmessig beregning av kompensasjon basert på forskjellene i forventet pensjonsutbetaling. Eventuelt kunne man innføre en regel om utsatt skifteoppgjør for pensjonsrettighetenes del, ved å vente til ektefellene faktisk kommer i pensjonsalderen unngår man følelsen av å betale for en urimelighet som først gir seg utslag mange år senere, mange ektefeller kan ikke betale før de selv mottar ytelsen og det er først da behovet oppstår. I tillegg vil man da ha oversikt over partenes faktiske pensjonsrettigheter ved oppnådd pensjonsalder, og sammenligningsgrunnlaget vil bli riktigere i forhold til den vurderingen som skal foretas. En tredje mulighet er å gi den andre en faktisk rett til en del av pensjonsrettighetene. For eksempel med husmorsameiet som modell, slik at pensjonsrettigheter ikke lenger skal holdes utenfor skiftet, men faktisk gå inn i den formuesmasse som skal deles. Dette har imidlertid blitt avvist som for resurskrevende fra myndighetenes side, en av forutsetningene under behandlingen av endringen som førte frem til kompensasjonsregelen i el. § 61 b, var st det ikke skulle medføre ekstraomkostninger for staten, se Innst.O.nr 41 (1997-1998) s. 3. På den andre siden må det være statens oppgave å sørge for å utjevne de forskjellene som reglene om opptjening av pensjon rent faktisk gir mellom menn og kvinner, spesielt med tanke på den oppfordring kvinner fikk gjennom innføringen av kontantstøtten, til å prioritere barn og hjem fremfor arbeidsinntekt. Selv om kontantstøtten ikke direkte påvirker kvinners pensjonsopptjening i særlig stor grad, da kontantstøtteperioden løper samtidig med godskrevne pensjonspoeng for omsorgsarbeid, gir det likevel et visst signal om at dette er ønskelig adferd fra myndighetenes side. En annen ting i den sammenheng er at lengre avbrudd fra arbeidslivet kan gjøre det vanskelig å komme inn i arbeidsmarkedet igjen, og på den måten man ende opp med dårligere pensjonsrettigheter enn man ellers ville gjort.

Se i denne sammenheng også **Sverdrup 1997**. Her skisserer hun en løsning hvor lovregelen bør baseres på fire prinsipper, delingsregel, utsatt skifteoppgjør, deling, men ikke nøyaktig likedeling og deling i regi av det offentlige, se s. 278. Kort fortalt går dette ut på følgende. Pensjonsopparbeidingen er et resultat av begges innsats, og bør komme begge til gode. Mange kan ikke betale før man selv mottar noe, og man får oversikt over partenes økonomiske stilling når behovet melder seg. Delingen bør foregå skjematisk, hvor beløpet som overføres bestemmes av for eksempel forskjellen i pensjonsrettigheter og ekteskapets lengde. Det offentlige har ansvar for å rette opp de skjevheter som følger av folketrykdsystemet og oppfordringen til kanalisering av sparemidler til private pensjoner gjennom skattepolitikken.

6 Oppsummering

Selv om kampen om full likestilling har kommet langt her i Norge, er det fortsatt store forskjeller mellom det kvinner og menn reelt sett har krav på etter folketrygdloven. Problemet her er som sagt at folketrygdloven er systematisert slik at den bygger på normalt livsløp for menn for at man skal få full uttelling for sin arbeidsinnsats. Det er ikke mulig å fjerne de forskjellene som her oppstår mellom menn og kvinner ved å si at kvinner skal ha de samme muligheter og rettigheter i forhold til yrkesvalg og lignende. De forskjellene som gjør seg sterkest gjeldende er de naturlige forskjellene mellom kjønnene. Det er fortsatt kvinnene som føder barn og ammer, dette er oppgaver som mannen aldri kan overta. I tillegg er det fortsatt slik at mange kvinner faktisk ønsker å være hjemme med barna, selv om de har de samme mulighetene og rettighetene som menn. Dette er som sagt verdier som er ønskelige også fra myndighetenes side, de er interessert i å legge til rette for at flere skal kunne velge den omsorgsløsning som de mener passer best for deres barn. Blant annet på dette grunnlag ble kontantstøtten innført, slik at flere småbarnsfamilier skulle bli økonomisk i stand til selv å være hjemme og ta den daglige omsorgen for barna. Kontantstøtten kan imidlertid vise seg å utsette de økonomiske problemene med å være hjemme med barna, da det i stor grad er kvinner som benytter seg av denne muligheten, kan de raskt ende opp uten tilstrekkelig tilknytning til arbeidslivet til å få dagpenger og sykepenger den dagen kontantstøtten opphører å løpe.

Et annet problem med dagens trygdesystem er at kravene til arbeidsinntektens størrelse i mange tilfeller viser seg å være satt for høyt i forhold til det mange kvinner faktisk tjener i dag. Kvinner er ofte lavere lønnet enn menn, til og med for å utføre samme arbeid, dette medfører at de i noen tilfeller får lavere ytelser fra folketrygden enn menn i samme stilling. Videre har kvinner i langt større utstrekning enn menn deltidsarbeid, noe som også kan gi svært lav, eller ingen ytelse idet hele tatt, fra folketrygden. Dette gjelder, i tillegg til for dagpenger og sykepenger, i aller høyeste grad for tilleggspensjonens størrelse. Mange kvinner har inntektsgivende arbeid i store deler av livet og ender likevel opp som minstepensjonister. Det er ikke mulig å få alle ut i heltids inntektsgivende arbeid, og ikke alle ønsker det heller. Mange har lange arbeidsdager med hjem og familie i tillegg til deltids arbeid utenfor hjemmet. De har ikke tid eller krefter til å ta heltidsarbeid i tillegg. I tillegg kommer det faktum at deler av næringslivet ønsker å ha en del ansatt på deltid, dette gjelder for eksempel dagligvarehandelen, som i høyeste grad er en bransje som har en stor andel kvinnelige ansatte.

Når en del politikere uttaler seg om problematikken omkring kvinner, arbeidsmarked og forholdet til trygdeytelser, får jeg inntrykk av at de ikke har helt kontakt med virkeligheten. I enkelte tilfeller ser det ut som om at oppfatningen er den at de fleste kvinner i dag er likestilt med menn på arbeidsmarkedet. Og at arbeidsmarkedet i dag stort sett består av mennesker med høyere utdanning og alle muligheter til å sørge for seg selv på alle mulige måter. Realiteten er at det fortsatt finnes de som ikke fullfører høyere utdanning, noen fullfører ikke engang videregående skole. Jeg kjenner selv kvinner som fikk sitt første barn før endt videregående utdanning, og som da begynte sin hverdag som hjemmeværende husmor. Disse kvinnene har ingen tilknytning til arbeidslivet i det hele tatt, og har få muligheter til noen gang å få annet enn lavt lønnet arbeid i et tradisjonelt kvinneyrke.

Et annet poeng i forhold til kvinners tilknytning til arbeidslivet er at det ikke alltid er ønskelig at begge foreldre går ut i heltids arbeid. Det er gjort undersøkelser som viser at i familier hvor kvinnen går ut i heltidsarbeid etter fødselspermisjon, slik at begge arbeider full arbeidsuke, reduserer ikke mannen sin arbeidsmengde. Begge ender i mange tilfeller opp med å arbeide overtid i tillegg, slik at det er barna som blir skadelidende. Dersom det faktisk er ønskelig fra myndighetenes side å legge til rette for at flere småbarnsforeldre kan være hjemme med barna mens de er små, er kanskje ikke kontantstøtten så treffende likevel. Det må heller gjøres noe med opptjeningen av rettigheter etter folketrygden, slik at det å være hjemme med barna også gir uttelling i denne sammenhengen.

Kildehenvisninger

Lovregister

1927 Lov om ektefellers formuesforhold av 20. mai 1927 nr. 1 (opphevet)

1991 Lov om ekteskap av 4. juli 1991 nr. 47

1997 Lov om folketrygd av 28. februar 1997 nr. 19

1998 Lov om kontantstøtte til småbarnsforeldre av 26. juni 1998 nr. 41

Forarbeider

NOU 1990:20 Forenklet folketrygdlov

Ot.prp.nr. 66 (1996-97) Om lov om endringer i lov 4. juli 1991 nr. 47 om ekteskap

St.prp.nr. 53 (1997-98) Innføring av kontantstøtte til småbarnsforeldre

Innst.O.nr. 41 (1997-98) Innstilling fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om lov om endringer i lov av 4. juli 1991 nr. 47 om ekteskap

Litteraturregister

Sverdrup 1984 Sverdrup, Tone *Folketrygdloven i kvinneperspektiv*. I Kjønsstad (red). *Folketrygden i støpeskjeen*. Oslo 1984

Sverdrup 1997 Sverdrup, Tone *Utsikter for alderdommen: fattige kvinner og rike menn – kritikk av Ot.prp.nr 4 (1997-98)*. I: Kritisk juss 1997 s. 271-278

Kjønsstad 1998 Kjønsstad, Asbjørn *Innføring i trygderett*. Oslo 1998

Lødrup 2001 Lødrup, Peter *Familieretten*. 4. utg. Oslo 2001

Holmøy/Lødrup Holmøy, Vera *Ekteskapsloven – og enkelte andre lover med kommentarer*. Vera Holmøy og Peter Lødrup. Oslo 2001

Statistisk årbok 2001

Dommer

Rt. 2000 s. 988

Diverse dokumenter

Forskrift om dagpenger under arbeidsløshet av 16. september 1998 nr. 890

EU-forordning 1408/71